

# Ik denk, ik denk, wat jij niet denkt...

## Filosoferen in de klas: leerzaam, leuk en lastig

Carla Desain



Zorgen voor rust en een andere sfeer

Meester René Fikkert kreeg als verjaardagscadeau van de kinderen van zijn groep 6 het boek *Klein maar dapper, filosoferen met jongere kinderen*. Als dat geen hint is... Deze kinderen zouden wel elke week filosofieles willen!

Filosofieles is geen gewoon onderdeel van het lesprogramma op openbare basisschool De Koekoek in Utrecht. René Fikkert is hier op eigen initiatief (uiteraard in overleg) mee begonnen en probeert nu tot een regelmaat van eens in de twee weken te komen. Hij hoopt stiekem op een olie-*lekeffect* binnen de school, want hij vindt filosoferen met kinderen erg belangrijk. En de kinderen zelf zijn minstens even enthousiast.

**F**ilosoferen op de basisschool is geen nieuw verschijnsel. In Amerika zijn ze daar al bijna 40 jaar mee bezig en in Nederland toch ook al een jaar of tien (zie kader 'Niet van de gond'). Er zijn verschillende voorbeeldprojecten en wie erover wil lezen, hoeft niet ver te zoeken: materiaal te over (zie kader 'Verder lezen?'). Opvallend bij al die boeken, artikelen en websites is het aanstekelijke enthousiasme dat bijna van de pagina's afspat. Het

ene indrukwekkende voorbeeld na het andere wordt aangehaald. Maar wat in dat materiaal nauwelijks aan de orde komt, is dat het ook behoorlijk moeilijk is om te beginnen aan filosoferen met je groep. De voorbeelden en verslagen zijn meestal succesverhalen, ze zijn nogal gepolijst. Wat aan de beschrijvingen ontbreekt is het proces van zoeken, fouten maken, soms zelfs enorm 'op je bek gaan' en dan toch weer opnieuw proberen, dat zo hoort

bij iets totaal nieuws en anders beginnen. En filosofielessen zijn totaal nieuw en anders, vergeleken bij de rest van het basisschoolprogramma.

René Fikkert beschouwt zijn verhaal niet zomaar als een succesverhaal, hij maakt geregeld fouten. Soms zelfs ook de fouten waarvan hij zich tevoren voorgenomen had om die in elk geval te vermijden. René probeert deze fouten te beschouwen als leermomenten: dat moet de volgende keer anders. Ook Socrates zelf zal wel eens misgekleund hebben bij het opzetten van zijn beroemde socratische dialogen.

Waarschijnlijk is juist het verhaal van een beginnend filosofieleerkracht, compleet met valkuilen en leermomenten, erg leerzaam voor wie ook wil gaan proberen te filosoferen met kinderen.

### FILOSOFEREN, WAT IS DAT EIGENLIJK?

De bedoeling van filosoferen op school is om de kinderen zélf aan het denken te zetten. René Fikkert vindt het belangrijk dat ze leren 'dieper na te denken dan wat vanzelfsprekend is en verder dan wat ze al weten'. Hij stimuleert zijn leerlingen om te onderzoeken wat zich in hun hoofd afspeelt en hij wil hen het besef bijbrengen dat achter elke deur nog een andere deur is. 'Ze moeten gaan vertrouwen op hun eigen denken en leren durven om dat denken onder woorden te brengen', vertelt hij enthousiast. Eigenlijk is het ook beter om te spreken van 'filosofische gesprekken' dan van 'filosofielessen'. Een ander belangrijk doel van de filosofische gesprekken is dat kinderen leren naar elkaar te luisteren en elkaars mening te respecteren. Of nog een stapje verder: 'Ik wil hen leren te onderzoeken of de gedachte van een ander hen verder kan helpen in hun eigen nadenken.'

De kinderen doen allerlei ontdekkingen: dat het zoeken naar antwoorden eigenlijk leuker is dan het antwoord zelf. En dat er vaak niet eens een antwoord te vinden is, maar dat dat niet erg is. Heel anders dan bij de gewone leervakken!

René is ervan overtuigd dat kinderen die regelmatig op zo'n manier met allerlei verschillende gedachten en denkbeelden worden geconfron-

## Niet van de grond

Filosoferen op de basisschool is geen nieuw verschijnsel. Eind jaren '60 begon Matthew Lipman ermee in Amerika. In Nederland was - de inmiddels overleden - Berrie Heesen een jaar of 15 geleden de grote pleitbezorger van filosofische gesprekken in de klas.

Hoeveel er gefilosofeerd wordt in het Nederlandse basisonderwijs is niet precies bekend. Rob Bartels van het Centrum voor Kinderfilosofie aan de Hogeschool in Holland in Alkmaar kent zo'n 15 basisscholen waar regelmatig met alle kinderen gefilosofeerd wordt als onderdeel van het lesprogramma. Zijn inschatting is dat er verder enige honderden leerkrachten - net als René Fikkert - geregeld op eigen initiatief met filosofie bezig zijn met hun groep. Sommige Schoolbegeleidingsdiensten hebben een duidelijke stimulerende rol.

Rob Bartels vertelt met enige frustratie hoe moeilijk het is om tijd in te ruimen voor filosofie binnen het overvolle basisschoolprogramma. 'Er moet zoveel gebeuren in een beperkt aantal uren. En als er dan - door welke omstandigheid ook - achterstand is ontstaan bij de gewone leervakken, is de keus snel gemaakt. Dan worden de leervakken ingehaald op de tijd die eigenlijk voor filosofie bedoeld was.'

teerd, op zullen groeien tot kritische volwassenen die niet alles voor zoete koek aannemen. 'En daar is de samenleving erg mee gebaat.'

### TIPS VOOR BEGINNERS

René Fikkert heeft met zijn groep 6 nu drie keer gefilosofeerd. Niet alles verliep steeds even vlekkeloos. Hij heeft een aantal voornemens voor de volgende filosofielessen. Die voornemens kunnen ook dienen als tips voor leerkrachten die zich voor het eerst aan zo'n les gaan wagen.

### HOE ORGANISEER JE DE LES?

Het moet voor iedereen duidelijk zijn dat dit een ander soort les is dan normaal. Het kan helpen als dit ook zichtbaar is. Ga met z'n allen in een kring zitten, eventueel gewoon op de grond. Meester René heeft de gewoonte om voor alle kinderen een kopje thee in te schenken om de sfeer te veranderen. Het is wel van belang dat er rust is in de groep, dus moet de thee al klaar staan bij het begin van de les. 'Je leert van alles wat fout gaat. De afgelopen keer hadden een paar kinderen rietjes gepakt, waarmee ze bellen gingen blazen in hun thee. Weg rust! Dat doe ik dus de volgende keer anders.'

De regel is: respect tonen voor elkaars mening, goed luisteren en niet meteen met een tegenargument komen. Dat vinden de kinderen moeilijk, dat zijn ze niet zomaar gewend. Het zou wel interessant zijn eens te experimenteren met een 'praatsteen' of 'praatstok': alleen wie dat ding in de hand heeft, mag praten en de rest luistert. Regelmaat in de filosofielessen kan ook helpen. 'Als je het bijvoorbeeld om de week doet, bouwen de kinderen - en jijzelf - een beetje routine op.'

### HOE BRENG JE ZO'N GESPREK OP GANG?

Een filosofisch gesprek is een open gesprek, dat begint met een goede, prikkelende, onalledaagse open vraag. Die vraag kan over van alles gaan: wat denken is, waarom kinderen stoer doen, of er een kopie van jezelf kan bestaan, wat geluk is, of opvoeding nodig is. Kortom, over een vraag die de moeite waard is om te stellen en te onderzoeken.

Soms borrelt zo'n vraag vanzelf op uit wat er in de groep gebeurt. Maar voor beginners is het aan te bevelen om een verhaal als startpunt te gebruiken. Liefst een verhaal dat een tikje vreemd is en haast vanzelf tot vragen en denken aanzet. Er zijn flink wat kinderfilosofieboeken in de handel met zulke verhalen en met voorbeelden van de vragen die erover gesteld zouden kunnen worden. René Fikkert heeft ook wel eens een verhaal van Toon Tellegen voorgelezen, dat werkte uitstekend.



Diepe gedachten

René Fikkert begint met een verhaal



#### HOE KUN JE JE HET BESTE OPSTELLEN?

Het is erg belangrijk - 'en heel erg moeilijk', verzucht René Fikkert - om de opvoeder, de pedagoog in jezelf in bedwang te houden tijdens zo'n filosofisch gesprek. Je mag als gespreksleider niet te veel inhoudelijk sturen, het gaat erom dat de kinderen zelf hun eigen denken en dat van elkaar onderzoeken. Als geen enkele gedachte fout is, is er ook geen goed antwoord. Een uitspraak kan hooguit erg interessant zijn en de moeite waard om verder onderzocht en uitgediept te worden.

De leerkracht moet uiteraard wel de loop van het gesprek bewaken en zorgen dat er niet te ver afgedwaald wordt. Soms gaan uitspraken van de kinderen een heel interessant en aanlokkelijk zijpad op. De gespreksleider moet dan de verleiding kunnen weerstaan en het gesprek toch terugleiden naar de beginvraag. Goed voorbereiden en alert blijven is hier het motto.

Het helpt om te laten zien dat je als leerkracht zelf ook aan het denken en twijfelen bent en niet overal meteen een antwoord op weet. Meester René vindt dit zelf nog het moeilijkste omdat 'je geestelijk vaak een voorsprong hebt, of dingen wel denkt te weten'.

Ter afsluiting is het dan goed om te verwoorden wat er besproken en ontdekt is.

#### Vanaf welke leeftijd?

Robert de Vos zegt hier op zijn website [www.wijsneus.org](http://www.wijsneus.org) het volgende over: Filosoferen kan met kinderen vanaf ongeveer zeven jaar. Dat is min of meer de leeftijd waarop ze zelfstandig en logisch kunnen denken en duidelijk de gedachten die in hun hoofd ronddwarrelen, kunnen formuleren. Met oudere kinderen kun je wel verder komen met het onderzoeken van een probleem.

Je kunt een denkprobleem toegankelijk maken voor alle kinderen, mits je je vraag maar aanpast aan het begripsniveau.

#### AAN DE SLAG

Het nu volgende verslag van een filosofieles is een echt praktijkvoorbeeld. Het wordt hier expres niet gepolijst en gestileerd weergegeven. Het verslag is inclusief de stukken waar niet helemaal diep doorgevraagd is en inclusief een opmerking waar meester René later spijt van had. Wie graag een voorbeeld wil lezen van een perfect gelukt gesprek, kan terecht in een van de vele boeken over filosoferen in de klas.

#### MANNETJE IN MIJN HOOFD

Het thema van het filosofische gesprek van vandaag in groep 6 is: verschillende manieren van

#### Effecten

Eigenlijk is iedereen die serieus met kinderfilosofie bezig is geweest, enthousiast. Het is erg leuk om te doen en het lijkt ook goed voor de persoonlijkheidsontwikkeling van de kinderen. Ze leren zelfstandig en kritisch denken. Ook de sfeer in de groep kan erdoor verbeteren, er wordt respect gekweekt voor het feit dat een ander anders kan denken. In Nederland is niet echt systematisch onderzoek gedaan naar de effecten. In Amerika is dat wel gebeurd. Uit een wetenschappelijke studie bij kinderen die wekelijks filosofeerden volgens een uitgewerkt filosofie-curriculum, bleek dat hun scores voor begrijpend lezen en voor wiskunde toegenomen waren.

denken, snel en langzaam. De les begint met een verhaal (uit het boek *Klein maar dapper*) over twee kinderen die mus en schildpad spelen. De mus denkt en doet van alles tegelijk, van de hak op de tak, met weinig tijd tussen gedachte en daad. De schildpad neemt de tijd, bekijkt en overdenkt alles keer op keer van alle kanten en handelt pas daarna.

René: *Wat is denken eigenlijk, wat gebeurt er als je denkt?*

Aneesh springt meteen op: 'Dan zit er een mannetje in mijn hoofd. Met voetbal zegt dat mannetje me voor: waar moet ik heen, hoe moet ik passen?'

*Kun je wat meer vertellen over dat mannetje?*

Aneesh: 'Dat mannetje, dat ben ik zelf.'

*Stop je wel eens met denken?*

Mark: 'Als je dood bent.'

Aneesh: 'Het mannetje in je hoofd, dat is je geest, dat gaat dan naar de hemel en denkt daar door.'

*En zolang je nog leeft, stop je dan wel eens met denken?*

Joris: 'Nee, als je droomt, zijn dat ook gedachten'

Hassan: 'Je denkt wel als je een som probeert uit te



rekenen die op het bord staat, maar niet als je gewoon zit te zitten. Ik denk nu niets.'

*Maar je praat wel. Kan dat, praten zonder denken?*

Marieke: 'Je denkt altijd: je hart en je hersenen denken dat je moet ademen, je hersenen zeggen tegen je benen dat je moet lopen.'

*Laten we teruggaan naar het verhaal. Wanneer is het goed om snel te denken?*

Mark: 'Als je als keeper een bal tegen moet houden.'

Mimoen: 'Snel denken wat je moet doen.'

*Wanneer is snel denken nodig?*

Sophie: 'Bijvoorbeeld bij een veiling, anders is het al voorbij, aan een ander verkocht.'

*Wat voor soort denker ben jij?*

Sophie: 'Een beetje ertussenin'

*Wie denkt er alleen maar langzaam?*

Carmen steekt haar hand op.

*Laten we eens kijken: als jij straks thuis komt voor een dichte deur, wat zou je dan doen?*

Carmen begint te ratelen: 'Aanbellen, of anders naar de werkplek van mijn moeder, of naar de burens, vragen of ik daar mag telefoneren.'

*Dus jij bent toch ook best snel denkend?*

*Wie zou wat vaker snel of juist wat vaker langzaam willen denken?*

Hassan roept meteen: 'Ik zou wat langzamer moeten denken.'

*Ja, want je praat al voor je je vinger hebt kunnen opsteken.*

Algemene hilariteit...

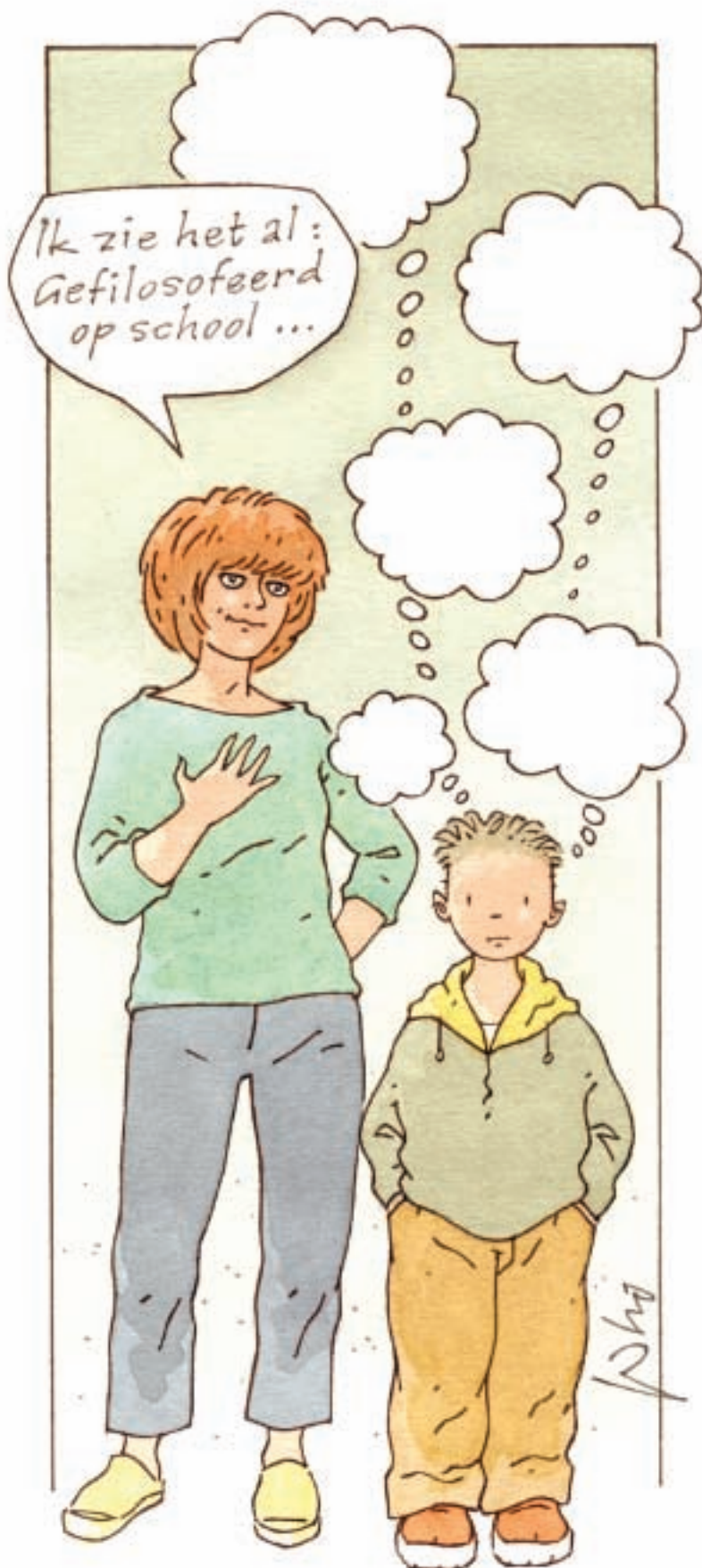
(maar meester René heeft achteraf spijt van die opmerking, die er zo uit floepte: 'Daarmee sloeg ik de discussie stuk. Ik heb er wel weer van geleerd, dat doe ik de volgende keer anders.')

*We gaan afsluiten. We hebben vandaag een aantal dingen ontdekt:*

- *Je bent altijd aan het denken, ook al denk je van niet.*

- *Er zijn snelle denkers en langzame denkers, maar snelle denkers denken ook wel eens langzaam en langzame denkers denken ook wel eens snel.*

*De namen van de kinderen zijn veranderd*



## Verder lezen?

- Filofoeren met kinderen Thecla Rondhuis, Lemniscaat, Rotterdam 1994
- Filofoeren op de basisschool (werkmap), SLO, OBD Zuid-Kennemerland, Centrum voor Kinderfilosofie, Enschede 1994
- Klein maar dapper: filofoeren met jongere kinderen Berrie Heesen, Damon, Best, 1996
- Kinderen filofoeren (docentenboek) Berrie Heesen, Damon, Best, 1998
- De vliegende Papa's: filofoeren met kinderen Berrie Heesen, Damon, Leende, 2000
- Kinderen en filofoerend ontdekken Nanda van Bodegraven, Kwintessens, Hilversum, 2000
- [www.kinderfilosofie.nl](http://www.kinderfilosofie.nl) Centrum Voor Kinderfilosofie, Hogeschool inholland in Alkmaar.
- [www.wijsneus.org](http://www.wijsneus.org) Robert de Vos.
- [www.leerkracht.nl/show?id=10185](http://www.leerkracht.nl/show?id=10185) Uitgeverij Zwijzen Educatief.